

Osmanlı Devleti'nde Yayınlanan İlk Kadın İlavesi Terakki-i Muhadderat'taki Kadın Mektuplarının Tahlili

The Analysis of Women's Letters in the Terakki-i Muhadderat, the First Women's Supplement
Published in the Ottoman Empire

Ebru DAVULCU, Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-Posta: eakbaba@erciyes.edu.tr
Mustafa TEMEL, Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-Posta: mustafatemel@erciyes.edu.tr

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı basınında
kadın, Kadın gazetesi,
Terakki-i Muhadderat.

Öz

Terakki-i Muhadderat, 1285 yılında –miladi 1869'da– Terakki gazetesinin ilavesi olarak çıkan kadınlar için hazırlanmış ilk yayındır. Adı, “örtülü, namuslu kadınların ilerlemesi” manasındadır. Ali Raşit tarafından yayınlanan bu ilavede; kadının eğitimine odaklanılmış, ev içindeki konumu pekiştirilmek ve bununla birlikte eş ve anne olmak konusundaki eksiklikleri giderilmek istenmiştir. Bu bakımdan geleneksel bir bakış açısının hâkim olduğu Terakki-i Muhadderat, kadınlara eş olmaları dolayısıyla adap öğretene, kısa, öz makaleler, hikâyeler içermektedir. Ayrıca kadınlardan gelen mektuplara da ilavede sıklıkla yer verilmiştir.

Bu çalışmada, Terakki-i Muhadderat ilavesine kadınlar tarafından gönderilen mektuplar incelenmiştir. Amaç, kadınların kendileri için yayınlanan bu ilk ilave gazetede, mektupları aracılığıyla istek ve arzularına, beklentilerine tercüman olmaktır. Ayrıca kendileri için yayınlanan bu ilk ilaveye bakış açılarının ne olduğu da ortaya konmak istenmiştir.

Niteliksel tarihsel araştırma kapsamında değerlendirilebilecek bu çalışmada, kadınların Terakki-i Muhadderat'a gönderdikleri tüm mektuplar tespit edilmiş ve bu mektuplardaki fikir ve düşünceleri, ayrı temalar altında incelenmiş; yorumlanmıştır. Yapılan incelemede, kadınların gönderdikleri mektuplarda daha çok eğitim öğrenim görme ihtiyacını konu ettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca kendileri için çıkan bu ilaveden duydukları memnuniyeti, ilavenin dili ve üslubu nedeniyle ise yazılanları anlama güçlüğü çektiklerini belirtmişlerdir. Mektuplarda kadınların, erkeklerin kendi edep ve adablarına dil uzatmaları nedeniyle duyduğu rahatsızlığa ve kadınların kendi bölgelerinde yaşanan olaylardan haber ettikleri yazılara da yer verilmiştir.

Keywords:

Woman in Ottoman
press, Woman newspaper,
Terakki-i Muhadderat.

Abstract

Terakki-i Muhadderat was the first publication prepared for women, that was published as the supplement of the Terakki journal in 1285 (1869 in Gregorian). The name means “the progress of covered, honorable women”. In this supplement published by Ali Raşit; women's education was in focus and their deficiencies in terms of being a wife and mother was tried to be removed and their position in the house was tried to be reinforced. Terakki-i Muhadderat, where a traditional point of view is dominant in this respect, included short articles, essays, stories, teaching manners because they are wives. In addition, letters from women were frequently given place in the supplement.

In this study, letters sent by women to the Terakki-i Muhadderat supplement were examined. The purpose is to be an interpreter of the wishes and desires of women in the first supplemental newspaper published for them through their letters. It is also desirable to reveal what is the point of view of this first supplement published for them.

In this study that can be evaluated within the scope of qualitative historical research, all the letters sent by women to Terakki-i Muhadderat were identified and the ideas and thoughts in these letters were examined under separate themes and interpreted. In the examination conducted, it was determined that women were more concerned about the need to education in the letters they sent. They also stated that they were pleased with this supplement for them and that they had the difficulty of understanding what was written because of the language and style of the supplement. There are also letters that the women have felt uncomfortable about the males impugning women's decency and manners and that women providing news about the events happening in their own regions.

Giriş

Terakki-i Muhadderat, *Terakki* gazetesinin ilavesi olarak, 1285 yılında, kadınlar için hazırlanan ilk yayındır. Haftalık periyodlarla, Pazar günleri yayınlanan bu ilavenin yayıncısı, Ali Raşit'tir. İlavenin yayınlanma amacı, ilk sayıdaki mukaddimede ifade edilmiştir (*Terakki-i Muhadderat*, 15 Haziran 1285): Muhadderata -örtülü, namuslu kadına- mahsus veciz makaleler, nasihat dolu hikâyeler yayınlamak, kadının edep ve adabını düzenlemek, kadını eğitmek. Çünkü *Terakki-i Muhadderat*'a göre, öncelikle kadınların eğitime, ilim ve irfana ihtiyacı bulunmaktadır. Devlet, kadınların eğitim konusundaki noksanlıklarını gidermek için mektepler açmaktadır. *Terakki* gazetesi de bir ilave yayınlamak devlet için bir katkıda bulunmak istemiştir. Mukaddimede, kadının hem aklen hem de bedenen zayıflığından bahsedilerek erkeklerin himayesinde kalmaları gerektiğinden de söz edilmiştir. Bu bakımdan *Terakki-i Muhadderat*'ın kadın erkek eşitsizliğini sorgulayan bir ilave olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan ilavenin temel amacının, erkeğin hamiliğindeki kadının eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi, iyi bir eş ve anne olarak ev idaresindeki başarısını artırması olduğu ifade edilebilir.

Terakki-i Muhadderat, başka gazete ve dergilerden yapılan alıntı ve çevirilerle birlikte okuyucu mektuplarına ev sahipliği yapmıştır. Ali Raşit, bu ilavenin yayıncısı ve tek yazarıdır. Kadın kimliğinin sorgulanmadığı ve kadınlık bilincinin vurgulanmadığı ilavede, okuyucu mektupları dışında kadın sesine de rastlanmamaktadır (Yaşar, 2007: 99).

Terakki-i Muhadderat ile ilgili daha evvel yapılan iki çalışma tespit edilebilmiştir. Bunlardan biri Fatma Tunç Yaşar tarafından hazırlanmış ve çalışmada *Terakki-i Muhadderat*'ın kadınların eğitilmesi konusundaki içeriğine yoğunlaşmıştır.¹ Ayrıca bu çalışma, ilavede yayınlanan mektup ve varakalar haricindeki yazılar üzerinden yürütülmüştür. Diğer çalışma ise, Hale Çağlıyan'ın yazdığı "Defining Ottoman Woman: The *Terakki-i Muhadderat* (1869-1870) as the first Woman's Journal in the Ottoman Empire" isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada içerik analizi yapılmış ve Tanzimat reformlarıyla birlikte modernleşme yolunda kadınlara telkin edilen rolün ne olduğu ortaya konmak istenmiştir.²

Terakki-i Muhadderat'ta yayınlanan, kadınlar tarafından gönderilmiş mektup ve varakaların incelendiği bu çalışmada ise amaç, her ne kadar kadınlık bilinci oluşturulmak istenirse de kendileri için yayınlanan bu ilk kadın ilavesine, kadınların ilk tepkilerinin neler olduğunun ortaya konulmasıdır. Böylece Tanzimat Dönemi kadınlarının istek ve beklentilerinin ne olduğunun anlaşılacağı umulmaktadır.

Bu çalışma, niteliksel bir tarih araştırmasıdır. Çalışmada verilerin elde edilmesinde doküman analizi kullanılmıştır. İlavenin 48 sayısının tamamına, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'ndan erişilmiştir. Bu sayılarda yer alan 27 adet okuyucu mektubu ayrı ayrı incelenmiş ve erkekler tarafından gönderildiği tespit edilen mektup ve varakalar ayırt edilmiştir. Ardından geriye kalan mektup ve varakalar konularına göre tasnif edilmiştir.

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar, Fatma Tunç, (2007). "Osmanlı Kadınının Eğitime Yönelik İlk Süreli Yayın: *Terakki-i Muhadderat*", *Dem Dergi*, Yıl: 1, Sayı 3, s. 98-105.

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Çağlıyan, Hale, (2002). "Defining Ottoman Woman: The *Terakki-i Muhadderat* (1869-1870) as the first Woman's Journal in the Ottoman Empire", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Ankara.

Mektupların konusal tasnifi, şu başlıklar altında yapılmıştır: *Terakki-i Muhadderat*'in yayınlanmasından duyulan memnuniyet ve ilavenin dili ve üslubu, kadınların eğitim-öğretime duyduğu ihtiyaç, kadınların edep ve adabı üzerine, mektuplar aracılığıyla kadınların dilinden haberler. Böylece, kamusal alanda henüz sıklıkla yer alamasa da, hanesindeki kadının kendini nasıl sorguladığı, istek ve beklentilerinin neler olduğu, erkeğe ya da toplumun tamamına ilişkin eleştirileri hakkında bilgi sahibi olunacaktır.

Tanzimat Dönemi'nde Kadın

1839'da ilan edilen bir ferman ile başlayan Tanzimat Dönemi, birçok yenileşme hareketine sahne olmuştur. Meriç'e göre Osmanlı'nın üstünlük iddiasından vazgeçtiği bir dönemin başlangıcı sayılan bu dönemde (Meriç, 2006: 56-64), yapılan ıslahatlarla devlet içerisindeki ayrılıkçı isyanlar önlenmeye çalışılmış; daha evvel başlatılan askerî ve bürokratik düzenlemelerin yanı sıra siyasi, ekonomik, hukukî düzenlemelerle Müslüman olanlar ve olmayanlar arasında eşitlik sağlanmak istenmiştir.

Her ne kadar ilan edilen fermanla haklarında bir hükme yer verilmese de Tanzimat Dönemi'nde, kadınlarla ilgili düzenlemeler de yapılmıştır. Kadınların toplumsal hayatta daha fazla yer almaya başladığı bu dönemde, eğitim başta olmak üzere hukukî, toplumsal ve kültürel alanlarda değişimler baş göstermiştir.

Tanzimat'tan önce eğitim kurumu olarak sübyan ile enderun mektepleri ve medreseler bulunmakta ise de, kızlar sadece sübyan mekteplerinden faydalanabilmişlerdir. İdareci ve aydın kesimden kişilerin kızları ise, ailelerin desteği ile özel dersler alabilmişlerdir (Kurnaz, 1996: 77). Ortaylı, bu kesimin kızlarının ortalamasının üzerinde bir eğitim gördüklerini, hem babaları hem de kocaları tarafından eğitimlerine ayrıca önem verdiklerini kaydetmiştir (Ortaylı, 2013: 79-80). Tanzimat'tan sonra kız çocuklarının eğitimlerine yönelik ıslahatlar, 1842 yılında Avrupa'dan getirilen ebe kadınların Mekteb-i Tıbbiye'de verdiği kurslarla başlar (Avcı, 2015: 4). Bunun yanı sıra devlet eliyle orta ve yoksul tabakaya ait ailelerin kızlarının eğitimi için okullar açılır. Bu dönemde kadın ve erkek ayrımı yapılmasının özellikle dinsel açıdan gerekli görülmesi nedeniyle ilköğretim sonrası için ayrı okulların açılması istenmiştir. Bu bağlamda 1858'de ilk kız rüştiyesi açılmış, 1869'da ise Maarif Nizamnamesi ile kızların eğitimi için sınırlı da olsa önemli sonuçlar verecek çalışmalar başlatılmıştır. Bu nizamnamede kızların 7-11 yaşları arasında sübyan mekteplerine devam etmesi zorunlu hale getirilmiştir. Yine 1869'da ilk kez mesleki eğitime yönelik bir kız sanayi mektebi açılmıştır. Bu dönemde önemli diğer bir gelişme, kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi için bir Darülmuallimatın açılmasının öngörülmesidir. Okul hazırlıklar yapıldıktan sonra 1870 yılında eğitime başlamıştır (Çakır, 1994: 212-222). II. Abdülhamit Dönemi'nde II. Meşrutiyet ilân edilinceye kadar kızların eğitimi konusunda çalışmalara devam edilmiş, taşrada kız rüştiyeleri açılmış; ayrıca kızların üretime geçmesi için özel sanayi mektepleri de kurulmuştur (Kurnaz, 1996: 77).

Tanzimat Dönemi'nde kadınlar için gerçekleştirilen ıslahatların diğer bir ayağını hukukî düzenlemeler oluşturmaktadır. İdarî alanda merkezîleşme çabaları kapsamında değerlendirilebilecek bu düzenlemelerle kadının toplumsal statüsünde de değişme

olmuştur (Avcı, 2015: 4). Yapılan hukukî düzenlemelerde mülkiyet hakkı, aile hukuku, örtünme konusu dikkat çekmektedir.

Mülkiyet hakkı konusunda, 1846 yılında alınan bir kararla kızların da erkekler gibi babasının arazisine bedelsiz sahip olmasına hak tanınmıştır. Ayrıca 1858'de Arazi Kanunnamesi ile mirasın kız ve erkek evlat arasında eşit paylaşılması hükmüne bağlanmıştır (Cin, 1979: 58-60). Aile hukuku alanında evlilik kayıtlarının düzenlenmesi, kadının evlenmesini ve boşanmasını kolaylaştırma –yabancı uyruklu erkekle evlenme, başlık parasının kalkması ve düğün masraflarını azaltma, çok eşlilik konusunda kadının rızasını alma, evlenme yaşını düzenleme, boşanma–hususlarında düzenlemeye gidilmiştir. (Avcı, 2015: 5-8). Ayrıca cariyeliğin kaldırılması da bu dönemde emredilmiştir (Kurnaz, 1991: 33). Örtünme ile ilgili ise, Müslüman olan ve olmayan kadınlar arasındaki giyim farklılığının Tanzimat Dönemi'nde ortadan kaldırıldığı ifade edilebilir. Bununla birlikte kadının İslâmiyet'in gereklerine ve toplumsal geleneklere uygun giyinmesi istenmiştir. Bu bağlamda kadınların pahalı ve edebe, İslamiyet'e aykırı elbiseler için kocalarını zorlamaları engellenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, seyir yerlerinde giyimlerine özen göstermeleri, bu yerlerden evlerine geç dönmeleri ferman ve iradelerin konusudur (Avcı, 2015: 8-10).

Tanzimat Dönemi'nde kadınlar ile ilgili gerçekleştirilen düzenlemelerin pratikte ne derece uygulandığı, kadınların bu düzenlemelere ilgisi tartışmalıdır. Açık olan şudur ki, bu düzenlemeler, dönemin modernleşme hareketlerinin bir sonucudur.

Dönemin aydınları da kadının toplumsal statüsü üzerinde düşünmüşler; eğitim, çok eşlilik, ailevi ilişkiler, örtünme, toplumsal yaşam üzerinde değerlendirmeler yapmışlardır. Kandiyoti bu değerlendirmelerle ilgili olarak aydınların özellikle kadının eğitimi konusunda yaptığı mütalaaların, kadınların iyi eş ve anne olmalarının istenmesi ile ilişkili olduğunu ifade etmiştir (Kandiyoti, 1991: 29); batıdaki gibi bireyselleşme ve siyasî, toplumsal haklar elde etmekle değil.

Bu dönemde aydınlar basın alanında faaliyet göstererek kadınlarla ilgili yayın yapmaya başlamışlar ve hatta kadınlar için gazete ve dergiler yayınlamaya başlamışlardır. Bu yayınlardan biri olan *Terakki-i Muhadderat*'ta yer alan kadın mektupları kadınların kendi toplumsal konuları hakkında ne düşündüklerini ortaya koymak bakımından önemlidir.

Kadınların *Terakki-i Muhadderat*'a Gönderdiği Mektuplarda İçerik

Kadınlar, kendileri için yayınlanan *Terakki-i Muhadderat*'a ilgi göstermişlerdir. Yapılan incelemede 48 sayılı bu ilavede, 27 adet kadın mektup ve varakasına rastlanmıştır. Bu mektup ve varakalarda daha çok kadınların eğitim ve öğretime duyduğu ihtiyaçtan ve toplumda edep ve terbiye sahibi olmanın öneminden söz edilmiştir. Bunun yanı sıra, *Terakki-i Muhadderat*'ın çıkmasından duyulan memnuniyet ve ilavenin dili ve üslubunun ağırlığı nedeniyle okuma yaparken yaşanan zorluktan da bahsedilmiştir. Mektuplarda ayrıca, kadınların dilinden İstanbul ve diğer şehirlerden havadisler yer almıştır.

Terakki-i Muhadderat'ın Yayınlanmasından Duyulan Memnuniyet ve İlavenin Dili ve Üslubu

Terakki-i Muhadderat'a kadınlar tarafından gönderilen mektup ve varakalarda, kendileri için çıkarılacak bir gazeteye duydukları ihtiyacın bu ilave ile bir nebze de olsa giderilmesi ve bu nedenle duyulan memnuniyetin dile getirilmesi dikkat çekmektedir. Özellikle ilavenin ilk sayılarında yayınlanan mektup ve varakalar, bu memnuniyet üzerinedir.

Varakalardan biri Belkıs Hanım imzası ile gönderilmiştir. Belkıs Hanım yazısında, kendileri için gazete çıkarılmaya başlandığına aşırı memnun olduğunu, gazeteye daimi surette müşteri olmak istese de yaşadığı yer dolayısıyla gazetenin kendisine günü güne gelmesinin zorluğu ve bu bakımdan gazete idaresine zahmet vermemek istemesi sebebiyle aboneliği ertelediğini belirtmiştir. Ardından da gazetenin yalnızca İstanbul'da değil, Boğaziçi'nde de birçok müşteri bulmasını temenni etmiş, zaman buldukça bir şeyler yazıp gazeteye göndereceğini vaat etmiştir (Belkıs Hanım, 28 Haziran 1285).

Sofya'da sakin Leyla Hanım imzasıyla gelen varakada Leyla Hanım, kadınlara mahsus bu gazetenin çıktığını işittiğini, kendisinin eski zaman kadını olduğunu ve okuma bilmediğini; ancak asrın müsaade etmesi ile kerimelerini okutup yazdırdığını bildirmiştir. Kızının *Muhadderat* gazetesini getirdiğini ve okuduğunu, çok önemli nasihatler barındıran bu gazeteden hoşlandığını ve gazeteyi çıkarana dua ettiğini açıklamıştır (Leyla Hanım, 20 Temmuz 1285).

Ülker Hanım ise, gönderdiği mektuba gazetecilik işinin zorluklarından bahsederek başlamıştır. Yayınlanan yazıların insanlarca yanlış yönlere çekilebileceğini açıklayan Ülker Hanım, gazetecilik işinin bir yük olduğundan söz etmiş; nazik ve kıymetli olan bu vazifeyi ifa etmek için de tecrübe, tahkik ve tetkik yeteneği, arsızlık ve tarafsızlığın olması gerektiğini dile getirmiştir. Ardından *Terakki-i Muhadderat'*ı değerlendiren Ülker Hanım, takipçisi olduğu gazetede; kadınların hal ve terbiyesini ıslah etmek, ev idaresinde kadınlara yardımcı olmak için yazılar yayımlandığını; her yaz yayınlanan "Misâl ve Fıkralar" ilavesiyle de ibret ve hisse alınacak şeyler anlatıldığını, bu sebeple duyduğu mutluluğu aktarmıştır. Kendisinin de gazeteye göndereceği yazılarla bir katkıda bulunmak için çaba harcayacağını açıklayan Ülker Hanım bu konuda gazeteden de yapacağı hatalar konusunda ihtar, tashih ve yorum beklediğini dile getirmiştir (Ülker Hanım, 2 Mayıs 1286).

İlk sayılarında ilavenin yayınlanmasından duyulan memnuniyetin yanı sıra kadınlar, *Terakki-i Muhadderat'*ın dili ve üslubu ile ilgili yaşadıkları sorunları da mektup ve varakalarında dile getirmişlerdir.

Faika Hanım imzasıyla gelen bir varakada, kendileri için çıkarılan bu gazete sebebiyle her kadının teşekkür etmesi gerektiği açıklanırken, gazetenin çok az sayıda kadınca dilinin anlaşılabilirliği ifade edilmiştir. Çünkü kadınların çoğunun Arap lügatini bilmemektedir. Faika Hanım, gazeteye gelen daha evvelki bir mektupta kadınların yüzde ellisinin okuryazar olduğunu açıkladığını; ancak hakkı inkâr etmemek gerektiğini, olsa olsa yüzde on kadının okuryazar olduğunu bildirmiştir. Ayrıca kadınların okuma yazma

bilmelerinin de bir işe yaramadığını, faydalı kitap okumanın zaman istediğini açıklamıştır (Faika Hanım, 13 Temmuz 1285). Belkıs Hanım ise, gazetenin ilk sayısını dikkatle mütalaa ettiğini, derginin münderecatını anlamasına rağmen, bazı tabirleri ve lügatini anlayamadığı için çaresizce babasına danıştığını ifade etmiştir. Belkıs Hanım babasının ifadesine göre gazetenin yazmış olduğu lügatlerin doğruluğu ve belagatine diyecek söz yoksa da malum olduğu veçhile kadınlar ne kadar tahsil-i ilim yapmış, okuma yazma öğrenmiş olsalar da kendilerini vakfettikleri işler nedeniyle kitap, lügat ve edebiyeyi mütalaa ve tahkike fırsat bulamadıklarını açıklar. Böylesi metinleri gece gündüz kitaplarla haşrolan erkeklerin okuyabileceğini aktarır. Hatta gazetenin ilk sayısındaki kimi sözleri erkeklerin ve on seneden beri kitabetle uğraşanların bile anlayamamış olduğundan söz eder. Ardından da erkeklerin bilip bilmemesinin kendilerine lazım olmadığını, kendileri için çıkarılan gazetenin yumuşak bir dille yazılmasını genel muhadderat adına rica etmiştir. Ayrıca derginin haftada bir kez değil, daha fazla yayınlanmasının ihtiyaçlarını doyuracağını da sözlerine eklemiştir (Belkıs Hanım, 28 Haziran 1285).

“Hayriye Hanım İmzasıyla Vürûd Eden Varaka” üst yazısı ile gönderilen başka bir yazıda Hayriye Hanım, veli nimeti kocası tarafından okuma yazma öğrendiğini ve bu sayede akranları içinde mümtaz olduğunu ve kocasının da rahat ettiğini açıklamıştır. Bununla birlikte gazetede yazıların hareketlerinin olmaması sebebiyle yüzde elli-altmış oranında anlasa da tam manası ile anlamadığı kısımların da olduğunu, hatta bazı yazıları kâtiplerin dahi anlayamayacağını açıklamıştır. Bu nedenle gazetenin açık Türkçe lisanla ve mümkünse hareketli yayınlanmasını istemiştir (Hayriye Hanım, 13 Temmuz 1285).

Kadınların okuma yazma öğrenmeleri ve ilavedeki okuyamadıkları kelime ya da cümleleri danışmaları bakımından bir erkeğe duydukları ihtiyacı da ortaya koyan bu mektuplarda; babaya, veli nimet olarak görülen kocaya duydukları minnet önemlidir. Hatta gazetenin üslubundan ve dili kullanım biçiminden bahsederken kimi kelimeleri erkeklerin dahi okuyamayacağını açıklamaları, erkeğin himayesinin de ilgi çekici bir göstergesidir.

Kadınların Eğitim-Öğretime Duyduğu İhtiyaç

Mektup ve varakalarda kadınların üzerinde en çok durduğu konu, eğitim ve öğretim faaliyetlerine duydukları ihtiyaçtır. Kadınlar, ilmen neden geri kaldıklarını sorgulamışlar ve bunun sebebini kimi zaman devletin yaşadığı siyasî sorunlara bağlamışlardır. Adile Hanım imzası ile gelen bir varaka, kadınların, hatta erkeklerin geri kalmışlığının sorgulanması bakımından önemlidir. Adile Hanım varakasında, İslâmiyet’in ilk dönemleri ile kendi yaşadığı dönemi karşılaştırmış; İslâmiyet’in ilk zuhur ettiği üç dört yüz seneye gelinceye kadar kadınların zillet ve cehalette olmayıp, erkekler gibi ilim yaptıklarını; çalışma, şeref, itibar ve maharete ön planda olduklarını, İslâm hükümetlerinde önemli görevler üstlendiklerini ifade etmiştir. İlim ve marifet sahibi İslâm kadınlarının, Arap hükümetlerinin zevâl ve izmihlâlinden sonra Memalik-i İslâmiye’yi istila eden bedeviyet ve taassup sonucu cahil kaldıklarını dile getiren Adile Hanım, Osmanlı hükümetinin de yakın vakitlere kadar duçar olduğu güçlükler, musibetler, harpler nedeniyle kadınların değil erkeklerin bile eğitimi ile ilgilenemediğini aktarmıştır. Padişahın isteği üzerine açılan mekteplerin bu halin düzelmesi için bir teminat olarak kabul edilebileceğini anlatan Adile

Hanım, vatan için gösterilen gayretler çerçevesinde çıkarılan *Terakki-i Muhadderat*'ı yayımlayanları tebrik etmiştir (Adile Hanım, 28 Haziran 1285).

Kadınlara göre ilmen geri kalmışlıklarının diğer bir sebebi de erkeklerdir. Adile Hanım varakasında, erkeklere sitemde bulunmuş ve o döneme dek kazandıkları malumatları kadınlarla paylaşmadıklarını belirtmiştir. Öyle ki, hem erkekleri utandırmak hem de kadınlardan fikir beyan etmek heveslilerini teşvik etmek, kendilerince lazım gelen ilim ve maarifin tahsilini tergiht etmek, onları cehaletten uyandırmak için bu varakaya yolladığını açıklamıştır (Adile Hanım, 28 Haziran 1285). Ülker Hanım da Adile Hanım'a benzer bir biçimde, eski zaman erkeklerinin yanlış fikirleri neticesinde, Osmanlı'da da okuryazar kadınların zuhur etmediğini, bir iki şaire ortaya çıkmış ise de koca bir millette bunun sayıca azlığının utanılacak bir durum olduğunu, kendi kitabetini çok görenlere ise, kadınları ne zaman hayvan olarak görmekten vazgeçeceklerini sormak istediğini ifade etmiştir. Kendisinin zevcesinin müsaadesi ile Fransızca tercüme yapabilecek durumda olduğunu anlatan Ülker Hanım, alemin durumunu bilen kadın sayısının az olması sebebi ile kendi bildiklerini de unutacak duruma geldiğinden söz etmiş, bunun için geçmişteki durumuna göre içinde bulunduğu hal için teşekkür ederken sairlerine teessüf etmiştir. Erkeklerin edep ve terbiyesinin kadınlarınkine, kadınlarınkinin erkeklere bağlı olduğunu dile getiren Ülker Hanım, kadınların eğitim konusunda sefalette kalmalarının sebebi erkekler ise, kadınların da erkeklerin sefaletine sebep olduklarını anlatmıştır (Ülker Hanım, 2 Mayıs 1286).

Mektup ve varakalarda, erkekler kadar toplumun genel bakış açısının da kadınların okutulması konusunda olumsuz etki yaptığından bahsedilmiştir.

Sofya'da sakin Leyla Hanım tarafından gönderilen varakada, önceleri kadınların okuyup yazmasının adeta ayıp olduğunu, kızlara-kadınlara "Okuyup da büyücü mü olacaksın?" denildiğini ifade eder. Yabancı yerlerde olan hısımlar ve akrabadan bir kâğıt gelse mahalle imamına ve mektep hocasına gidilip okutulduğundan söz eden Leyla Hanım, bazen mektupta yazanların Arapça olması dolayısıyla okunamadığını ve ne yazılı olduğunun tam öğrenilemediğini; bu nedenle de mektubun geldiğine sevinmek mi, üzülme mi gerektiğinin anlaşılamadığını aktarmıştır. Leyla Hanım, kendi kızlarının harekesiz dahi olsa her şeyi okuyabildiğine de şükür etmiştir. Kız mekteplerinin açıldığını ve buralarda Arapça ve Farsça da öğretildiğini belirten ve kendi kızlarının eve gelen her yazıyı anlayabildiğine işaret eden Leyla Hanım, eski zamanlarda kadınların okumasının ayıp sayılmasının kadınları insan safhasına geçemeyip hayvan gibi bıraktığını açıklamıştır. Şimdi ise, kızları okudukça kendini hayvan gibi hissetmektedir. *Terakki-i Muhadderat*'ın çok faydası dokunacağını, içinde kadınların terbiyesine dair ana baba nasihatinden daha güzel lakırdıların olacağını düşündüğünü kaydeden Leyla Hanım, erkek evladı olmadığından ahirete gittiğinde bir Fatıha okuyacak kimsesi yok diye üzülmediğini, şimdi padişah sayesinde kızlarının yukarıdan aşağı tüm Kuran'ı hatim edebildiğini de sözlerine eklemiştir (Leyla Hanım, 20 Temmuz 1285).

"Zağra-i Atık'ten Mektup" başlığı ile yayınlanan imzasız bir mektupta da kız kısmının okursa büyücü olacağına dair toplumdaki inancın yıkılması için bu gazeteye abone olduğundan söz edilmiş ve ardından kadınların öğrenim görmesinin ne denli

önemli olduğundan, mektebe gitmemeleri sebebiyle kadınların cahil kaldığından, harekeli metinleri dahi çok zor okuduklarından, bir harfi dahi yazmayı beceremediklerinden bahsedilmiştir. Mektebe gitmeyen ancak az çok okuma bilen kadınların ellerine güzel bir metin verildiğinde dahi tam bir okuma yapamadıkları ve boş bahaneler üreterek metinleri bıraktıkları aktarılmış, bu kadınlar için yapılabilecek bir şey kalmadıysa da en azından yeni yetişmekte olan kızların mahalle mekteplerine verilerek öğrenim görmelerinin faydalı olacağı anlatılmıştır (*Terakki-i Muhadderat*, 29 Mart 1285).

Mektup ve varakalarda, kadınların eğitim ve öğrenim görme meselelerine ilişkin olarak hoca ve mektep eksikliğine de değinilmiştir. İşkodra'dan gönderilen bir mektupta, kadınların da erkekler gibi ilim ve marifet tahsilinden mahrum kalmamaları için gazetede yer alan nasihatlerden duyulan memnuniyet dile getirildikten sonra, kızların okuyup yazmalarında gerekli olan hoca ve mektep yoksunluğuna da dikkat çekilmiştir. Kız çocukları için var olan mekteplerde de Türkçe öğretilmediği, kızlara namaz sureleri ezberletildiği ve yaşları biraz büyüyünce de kızların evlendirildiği ifade edilmiştir. Erkek çocuklar için de durumun farklı olmadığından söz edilen mektupta, bunların eksikliklerinin açılan birkaç rüştiye mektebi ile tamamlandığı ifade edilmiştir (*Terakki-i Muhadderat*, 17 Mayıs 1286).

Mektep ve hoca eksikliğinden yakınılan diğer bir mektup imzasız olarak gönderilmiştir. Daha önce gönderilen ve Rumeli kadınlarını beceriksiz olmakla itham eden bir mektup üzerine gönderildiği açıklanan bu mektupta, kadınların marifetsizliklerinin kaynağı olarak gösterilen mektebe gitmemesi durumunu yazar, Rumeli'de, Anadolu'da mektep olmamasına bağlamıştır. İstanbul'da bile kızların mektebe gitme sürelerinin kısıtlılığından söz edilen mektupta, bu hal için kadınları eleştirmenin yanlışlığına değinmiştir. Mektupta ayrıca, kadınların toplumsal faydalarından söz edilmiş, hiçbir kadının erkekler kadar toplumda kusurlu ve tembel olmadığı vurgulanmıştır. Anadolu'da ve Rumeli'de kadınların evlerinin işini gördükten sonra, kocalarına da yardım ettikleri, vazifelerine dâhil olmadığı halde çift sürdükleri, bağ belledikleri açıklanmıştır. Okuyup yazmanın öneminden de bahsedilen mektupta, kendi istekleri gözetilmeden okutulmayan kadınlara söz atmanın yanlışlığı vurgulanmıştır (*Terakki-i Muhadderat*, 5 Nisan 1285). Ayrıca, erkeklerin tüm imkânlara sahip olmalarına rağmen kahvehanelerde iskambil ve tavla oynayarak vakit geçirdikleri ve toplum tarafından tasdik edilen memuriyete girmek için hiçbir çaba göstermedikleri açıklanmıştır. Öyle ki kimi gençlerin eğitim almadan yalnızca Avrupalıları taklit ederek medeniyette terfi etmek istedikleri ve bunun menfaatten çok onlara zarar getireceği üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan Osmanlı kadınlarının erkeklerden daha aşağı bir konumda bulunmadığı aktarılmıştır (*Terakki-i Muhadderat*, 5 Nisan 1285).

Halkın eğitim konusundaki isteksizliği de mektuplarda yakınılan konular arasındadır. İşkodra'dan gönderilen mektupta, kızların çeyiz masrafına ilişkin değerlendirmeler yapılırken bahsedilen bu isteksizlikle ilgili olarak, kızların çeyiz masrafının hükümet tarafından men edildiğine değinilmiş, buna rağmen kimilerinin geleneklerine bağlı kalarak dişlerinden tırnaklarından artırdıklarını çeyiz için harcadıkları açıklanmıştır. Bu paranın bir kısmının eğitim için harcanmasının daha önemli olduğunun vurgulandığı mektupta, hükümetin ilim için dağlarda, köylerde mektepler açmaya, hocalar göndermeye

uğraştığından; buna rağmen İskodra halkının erkekler de dahi nadiren okuma yazma bildiğinden, halkın eğitimin önemine uyanamadığından söz edilmiştir (*Terakki-i Muhadderat*, 17 Mayıs 1286).

Eğitim ve öğretim meselelerine ilişkin olarak kadınların gönderdikleri mektuplarda, ilim sahibi olmaktan duyulacak hazdan bahsetmeleri ve böylece diğer kadınları güdülemeye çalışmaları da dikkat çekmektedir. Mektup ve varakalarda, kadınların toplumun genelinden ya da sadece erkeklerden, hoca ya da mektep eksikliğinden de kaynaklansa, kültürel gelişmişlikleri ve toplumsal değerlendirmeleri yapabilmeleri açısından ilim sahibi olmalarının gerekliliğinden söz edilmiştir.

El Cevaib Muharriri Ahmed Faris Efendi hazretlerinin harem-i ismet tev'emeleri hanım efendi tarafından gelen bir varakada, maarifle ilgilenmenin olumlu yanlarına ilişkin bilgi verilmiş, ilim ve marifet ile cilalanmış fikrin işlenmiş elmasa benzeyeceği aktarılmıştır. İlim ve marifetin insanı en halis, ala bilgi ile donatacağını, kâinat hakkında yapacağı mütalaalarda insana yardımcı olacağını bildirmiştir. Kadınların devlette çalışmak için terbiye edilemeyeceğini de belirten İsmet Hanım buna sebep olarak, kadınlardan vezir, amir, hakim olamayacağını göstermiştir. Ona göre kadınlara okuma yazma, coğrafya, şiir, hesap öğretilmelidir. Kızlara özellikle ahlaklı olmayı öğreten kitaplar okutulmalıdır. Bu konuda padişahın dahi destek vermesi gerekir ki vereceği şüphesizdir. İsmet Hanım varakasına Avrupa'yı örnek göstererek devam etmiştir. Avrupa'da kızların okutulması, ilim ve terbiye alması için destek verilmekte ve medeniyet yükselmektedir (*Terakki-i Muhadderat*, 13 Temmuz 1285). Bu varakadan kadınların her ne kadar okutulmasının gerekliliğine inanılsa da bunun yalnızca bilgi birikimlerini artırmak, ev ve aile yaşantılarında bu birikimden faydalanmak, dünya ile ilgili daha isabetli değerlendirmeler yapmak için gerekli olduğuna inanıldığı anlaşılmaktadır. Kadınların memuriyeti mevzusu, mektuplarda henüz tartışılmaya açılmamıştır.

Ahmed Faris Efendi hazretlerinin haremi İffetli Hanım tarafından gönderilen başka bir varakada da ilim ve marifetten alınan lezzetin, diğer lezzetlerin hepsine faik olduğundan söz edilmiştir. İffetli Hanım'a göre, fikri kuvvet, hissi kuvvetten nispet kabul etmeyecek derecede daha ileridir. İnsan aradığını bulunca ve maksadına erişince hoşnut olur. Bir kimse hazine-i marifetini genişletmek ile kuvve-i fikriyesini aydınlatmak istiyorsa onun için de bir engel yoktur. Başın üzerindeki sema, ayağın altındaki arzı incelemek, hayvanatı ve tabiatı seyretmek ve incelemek ile türlü mütalaalarda bulunulabilir. Gün ve geceyi, saatler ve dakikaları tetkik edince ilim ve marifet için her vesileden istifade edilebilir (İffetli Hanım, 20 Temmuz 1285).

Kendileri için öncelikle büyük bir mektebin gerektiğinden söz eden Faika Hanım ise, içinde bulunan irfanlı hocalarla akıllarının genişleyeceğini bildirmiştir. En azından elbise dikmeyi öğrenmek gerektiğini belirten Faika Hanım, elleri ve akılları sayesinde elbiselere para ödemekten kurtulacaklarını yazmıştır. Padişahın kendileri için imar ettiği ıslahhanelere gidip çalışmak gerektiğini, hamaratlık edip paralarını kokanalara vereceklerine, kendilerinin yemelerini istediğini açıklamıştır. Pederi Balıkesir'de memur iken zavallı Anadolu kadınlarının çalışarak erkeklerden daha çok kazandıklarını gördüğünü anlattığını ifade eden Faika Hanım, kendilerinin de bu yolda ıslahhanelere

gidip dikiş öğrenmeleri ve para kazanmaları gerektiğini söylemiştir. Bu bakımdan da dergide öncelikle devletten, kraldan, politikadan değil; kendilerine lazım gelecek konulardan söz edilmesini istediğini anlatmıştır. Faydalı şeylerle başları dolduktan sonra Frenk kadınları gibi politika hakkında bilgi sahibi olmak istediklerini aktarmıştır (Faika Hanım, 13 Temmuz 1285).

“Eski Zağra’dan mektup” adı ile gönderilen bir mektupta ise erkeklerin ilim yolunda kadınları teşvik etmeleri gerektiği önemle bildirilmiştir. Kadınların ilim sahibi olması vatanın hüsn-i terbiyesi için gereklidir. Mektupta, eskiden buldukları yörede sınırlı sayıda gazetenin sınırlı sayıda kişiye gelirken, yavaş yavaş bunda bir artış olduğundan, hem o yöreye gelen gazete sayısının, hem de gazete getiren kişi sayısının arttığından söz edilmiştir. Bu gazetelerle birlikte erkeklerin maarif tahsil etmeye olan şevklerinin arttığından bahsedilmiş, kızların da erkekler gibi eğitim ve öğretim görmesinin öneminden söz edilmiş, bunun vatan için ne denli hayırlı olduğu ifade edilmiştir (*Terakki-i Muhadderat*, 26 Nisan 1286).

Mektup ve varakalardan anlaşıldığı üzere; kadınların eğitim öğretim faaliyetleri ile ilgili beklentileri tartışmalıdır. *Terakki-i Muhadderat*’ın yayımlandığı dönemde kadınlar eğitimden en çok, okuma yazma oranlarının artmasını, ev idaresi, dikiş nakış, çocuk bakımı gibi eşlik ve annelik görevlerini daha iyi yapabilmeyi beklemektedir. Siyasî, toplumsal, ekonomik olarak dünya ve Osmanlı Devleti için değerlendirmelerde bulunmak ya da memuriyet hayatında bulunmak konusunda bir fikir beyan etmemişlerdir.

Kadınların Edep ve Adabı Üzerine...

Mektup ve varakalarda kadınların edep ve adabından, özellikle de erkeklerin kendi edeplerine dil uzatmalarına duydukları öfkeden bahsettikleri görülmektedir. Bu mevzuya ilişkin olarak, Ülker adında bir hanım ilaveye dört mektup göndermiştir. Gönderdiği bir mektubunda, zamane insanının hak, vazife, edep konularında ahlak ve adabı bozacak her şeyin makbul kabul edildiğini aktarmıştır. Artık bir erkeğin yolda giden bir hanıma kırk yıllık haremî gibi laf söyleyebildiğini, söylenen sözlerin de valide ya da hemşireye söylenecek sözler gibi değil, iffet ve namus perdesini kaldırmış kadınlara dahi edilmeyecek sözler olduğunu açıklamıştır. Bu muameleye karşı kadınlar arasında zararsız bir eğlence itikadıyla mukabele edenlerin de olduğunu dile getiren Ülker Hanım, bunun kadınlardaki tecrübesizlikten ve terbiyeye eksiklikten kaynaklandığını açıklamıştır. Ardından da erkeklerin kadınların düştüğü bu hale hiç mi müteessir olmadıklarını, nefis kıyası yaparak hiç mi insaf etmediklerini, yaptıkları neticesinde kendi haremlerine ilişecekleri de çekindirmemekten hiç mi korkmadıklarını sormuştur. Bir adamın kendi hukukuna tecavüz edeceklerine itina ile karşı dururken, başkalarının hukukuna tecavüze nasıl cesaret edebildiğini merak ettiğini de eklemiştir. Son olarak da ötekinin berikinin ırzı ardında dolaşanların, başkalarının da kendi ırzları arkasında dolaşacaklarını iyi bilmeleri gerektiğini vurgulamıştır (Ülker Hanım, 10 Mayıs 1286).

Gönderdiği başka bir mektupta ise, erkeklerin ekserisinin kadınlardan nefret ettiği, kadınların edepçe ve terbiyeye noksanlıklarını söyleyip bezginlik getirdiklerini; ancak kimsenin hak, terbiye hususunda noksanlıklara sebebin ne olduğunu sormadıklarını söylemiş, erkekleri bu konuda haksız bulmuştur. Erkeklerin neden haksız olduklarını ise

bir örnek üzerinden anlatmıştır. Örnekte, evlenmek isteyen bir erkeğe yirmi beş bin lira çeyize sahip dul bir kadınla mı, yoksa orta halli ancak terbiyeli bakire bir genç kızla mı evlenmek istediği sorulursa, erkeklerin dul kadını tercih edeceklerini anlatmıştır. Ülker Hanım'a göre erkekler için para, edepten daha kıymetlidir. Böyle bir durumda da kadının kendisi ile evlenen erkeğin parası için evlendiğini anladığında, ona para esiri muamelesi yapacağını ve o kadar riayet edeceğini ifade etmiştir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmaması için bir erkeğin alacağı bakire ya da dul kadının önce edebine bakması lazım geldiğini dile getirmiş, çok zor durumda kalsa da karısının binlerle olan akçesini almayı hatırına bile getirmemesi gerektiği aktarmıştır. Kadın böyle bir erkeğe karşı layıkıyla hareket edecek ve böylece ömürleri boyunca geçinebileceklerdir (Ülker Hanım, 19 Haziran 1286).

Ülker Hanım gönderdiği başka bir mektubunda da bir kadında her şeyden önce aranacağını edep ve terbiye olduğunu, böyle bir kadının ırz ve namusunu koruyacağını, bazı erkeklerin zengin kadın almak için edep ve terbiye tanımadığını aktarmıştır. Güzellik ve zenginliğin zavallı kabil şeylerden olduğunu açıklayan Ülker Hanım; bunların baki olmadığını, edep ve terbiyenin çok kıymetli cevherler olduğunu dile getirmiştir. Terbiye ve ahlakça güzel ancak kendisi çirkin birisiye evlenen erkek ya da kadının zamanla iyi terbiyenin letafetine kapılacağını, çirkin de olsalar evlendikleri kişiyi çok güzel görmeye başlayacaklarını da vurgulamıştır (Ülker Hanım, 14 Haziran 1286).

Ülker Hanım gönderdiği mektuplarda, kadınların edep ve adaplarına laf söyleyen erkeklerin, toplumda kadınlardan daha çok ahlaksızlık ettiğine vurgu yapmıştır. Toplumda erkekler en çok paraya kıymet vermektedirler ve izdivaçlarını da buna uygun yapmaktadırlar. Ancak böylesi izdivaçların sonu hüsrandır. Çünkü kadın, kendisi ile erkeğin ne için evlendiğini anladığında ona saygı duymamaktadır. Ayrıca mektuplarında dikkat çeken bir husus, erkeklerin kadınlarla hayâsızca konuşmalarıdır. Artık erkekler kadınları kamusal alanda gördüklerinde utanmadan onlara çirkin söz söyleyebilmektedirler. Ülker Hanım bundan duyduğu rahatsızlığı dile getirirken bu erkeklerin kendi haremelerini hiç mi düşünmediklerini sorgulamaktan kendini alıkoymamıştır.

Erkeklerin kadınlara laf atmalarından rahatsız olan tek kadın Ülker Hanım değildir. İmzasız gelen bir mektupta da yine bu muameleden söz edilmiştir. Mektupta, şehzade efendinin düğün eğlencesine gitmek için yağın yağmur nedeniyle türlü sıkıntılara katlanan bir kadının, bir de erkeklerin attığı kötü laflar nedeniyle yaşadığı sıkıntılardan söz edilmiştir. Yaşadığı münasebetsizliklerin teessüflerini celp ettiğini anlatan kadın, kendini bilmez bazı erkeklerin kadınlara ağızlarına gelen saçmalıkları söylediklerini, hatta bir de el uzatmaya kalktıklarını, “İyi kadın olsan buraya gelmez idin.” dediklerini ifade etmiştir. Bunun üzerine mektupta düğünlerin yalnızca erkeklere özgüymüş gibi görülmesinden, kadınların eğlenmeye haklarının olmadığını düşünülmesinden yakınılmış; Avrupa'da kadınların erkeklerin gittiği kafelere gidebildiklerinden, her nereyi arzu ederlerse erkekleri ile beraber gidip eğlenebildiklerinden bahsedilmiştir (Terakki-i Muhadderat, 14 Haziran 1286).

“Bir hanım tarafından matbaamıza gelen mektuptur” başlıklı başka bir mektupta ise, kadınların da ırz ve edeple olduğu takdirde gezip eğlenmeye hakları olduğu açıklanmış, ancak kadınların İstanbul'da rahatça eğlenecekleri mekânların azlığına dikkat çekilmiştir.

Özellikle seyr yerlerinin azlığına vurgu yapılan mektupta; kadınların eğlenmek, seyr yerlerine gitmek için yaşadığı türlü zorluklardan söz edilmiştir. İmzasız mektubun sahibi hanım, Üsküdar’da bir arkadaşı vasıtasıyla gezip çok beğendiği bahçeye benzer bahçeler yapılmasını gazete aracılığıyla yetkililerden istemiştir (*Terakki-i Muhadderat*, 20 Ağustos 1286). Anlaşıldığı üzere, bu mektup ve varakalar ve elbette mektup ve varakaların yayınlandığı *Terakki-i Muhadderat*, kadınların seslerini yetkililere duyurduğu da bir aracıdır. Bu bakımdan o döneme dek kadınların en önemli ihtiyaçlarından kabul edilebilecek iletişim eksikliğinin giderilmesinde, sorunlarını aktarmalarında, istek ve beklentilerini topluma, ilgililere ve yetkililere ulaştırabilmelerinde, minnet ve teşekkürlerini iletebilmelerinde bu ilave önemli olmuştur.

Terakki-i Muhadderat’a “Hayriye Hanım İmzasıyla Vürûd Eden Varaka” üst yazısı ile gönderilen bir varakada hem bu konuya değinilerek başka gazetelerin kadınların dünya ehli değilmiş gibi yayın yapmaları dolayısıyla, hem de o döneme kadar kadınların terbiye ve terakkisi ile ilgilenilmemesine ilişkin duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. Alemde kadınlar gibi kendi haline bırakılmış başka bir şey olmadığını ve bu durumun güçlerine gittiğini belirten Hayriye Hanım’a göre birinci mürebbi olması sebebiyle en evvel kadınların terakki ve terbiyesi ile ilgilenilmelidir. Erkeklerin kazandıkları paraların kadınların idaresinde olması dolayısıyla onların emek verip kazandıklarının, yoluyla sarf edilmesi için kadının terbiyesi şarttır. Böylece kadınlar, kocalarının nakdini güzelce kullanıp hanelerini yoluyla idare edebilecek ve çocuklarını terbiye edebileceklerdir. Avrupalıların ev idaresini anlatan kitapları olduğunu açıklayan Hayriye Hanım, bunlardan mühim ve kendi memleketlerine uygun olanlarının kendi lisanlarına çevrilerek yayınlanmasının uygun olacağını ifade etmiş (Hayriye Hanım, 13 Temmuz 1285); ancak kadınların terbiye ve terakkisini yalnızca ev idaresi, çocuk terbiyesi bazında ele almaktan kendisini alıkoyamamıştır.

Mektuplar Aracılığıyla Kadınların Dilinden Haberler

Kadınlar gönderdikleri mektup ve varakalarda, yaşadıkları ilçe ve mahallelerden de haberler vermişlerdir. Bu bakımdan mektup ve varakalar, dönemin kent ve gündelik yaşamına ayna tutması bakımından da önemlidir.

Örneğin gönderilen bir mektup kadınların hamamlarda geçirdikleri vakit ve hamamları kullanım biçimlerine ilişkin bir uyarı mahiyetinde hazırlanmıştır (*Terakki-i Muhadderat*, 15 Şubat 1285). Başka bir mektupta Hamide isimli bir kadın, yaşadığı bölgedeki çocuk kaçırma ve öldürme olaylarından bahsederek yaşadığı üzüntüyü ve aynı durumun kadınların da başına gelebileceğinden duyduğu endişeyi aktarmıştır (*Terakki-i Muhadderat*, 15 Şubat 1285). Gönderilen Hasakili Nuriye imzalı bir varakada ise, sokak ve cadde aralarında dolaşan bir takım ıpsız sapsız kişilerin at koşturmalarından kaynaklanan ara sıra meydana gelen sakatlanmalardan söz edilmiş, başa gelen bir olaydan bahsedilmiştir. Nuriye Hanım, beş yaşındaki oğlu Mehmet ile yağmurlu bir havada giderken iki sarhoşun birer beygirle doludizgin ilerlediğini gördüğünü ve bunların önlerinde giden bir tablâkâra çarparak devirdiklerini, hiç aldırış etmeden atlarını sürmeye devam ettiklerini anlatmıştır. Kendisinin oğlunu kucaklayarak kenara çektiğini, vücutça bir zarar görmediklerini; ancak atların ayaklarından gelen çamurla kirlendiklerini açıklamıştır. Şehir içerisinde

at koşturmanın tehlikeli olması sebebiyle hükümetten buna mani olunmasını istemiştir (*Terakki-i Muhadderat*, 16 Teşrin-i Sani 1285). Görüldüğü üzere bu varaka ve mektuplar hem yetkilileri bilgilendirmekte, hem de topluma uyarı niteliğindedir.

Toplumunu uyarmak ve kadınlara ders vermek için gönderilen başka bir mektupta, Üsküdar'da Sultan Tepesi Mahallesi'nde yaşanan bir olay anlatılmıştır. Mektupta, uzun bir vakitten beri vücudundaki bir hastalıktan muzdarip olan ihtiyar bir hatunun kapısını derviş kılığında bir adamın çaldığı, kadınların "Aman hayırdır. Belki de Hızır Aleyhisselamdır." diyerek kapıyı açtıklarından ve adamın 10 para karşılığında kadını okuduğundan söz edilmiştir. Adamın okuma esnasında bir kısım hayvan seslerinin geldiğinden, cinleri davet ederek evdeki kadınları bayılma derecesine getirdiğinden söz edilen mektupta, işi bitip giderken kunduralarını giydiği sırada kolunun altındaki çocuk oyuncakları fark edildiği ve adamın sahtekâr olduğunun anlaşıldığı aktarılmıştır. Mektupta konu ile ilgili olarak, kadınların içinde taife-i cinninin ne olduğunu bilen bunlarla konuşulmasının mümkün olmadığını anlayan bir kadın olsaydı, adamın şeytanlığına kapılmayacağı; kadınların Avrupalı kadınlara göre cahil olduğu aktarılmıştır (*Terakki-i Muhadderat*, 21 Mayıs 1286). Görüldüğü üzere mektup, kadınların eğitimi olmasının önemine de işaret etmektedir.

Yalnızca bulunulan bölgeden haber vermeye dönük hazırlanan mektuplar da vardır. Bunlardan biri, Ünye'de mukamiye bir hanım tarafından gönderilmiştir. Öncelikle kendi bölgesindeki vukuatların da gazetede yayınlanacağını öğrenmesi üzerine mektup yazdığını ifade eden kadın, ardından da yaşanan bir hırsızlık olayını anlatmış, duyduğu üzüntüyü aktarmıştır (*Terakki-i Muhadderat*, 6 Teşrin-i Evvel 1285).

Mektuplarda sadece Osmanlı Devleti içinden değil, komşu ülkelerden de söz edildiği olmuştur. Örneğin bir mektupta Rusya'da meydana gelen bir olay anlatılmıştır. Petersburg şehrinde yaşanan bir cinayeti konu alan mektup, gönderilen mektup ve varakaların neredeyse yurttaş gazeteciliğinin de başlangıcı olduğunun bir göstergesidir (*Terakki-i Muhadderat*, 22 Mart 1285).

Sonuç

Tanzimat Dönemi'nde merkezileşmenin sağlanması ve çıkabilecek isyanların önlenmesi amacıyla devlet eliyle gerçekleştirilen hukuksal, toplumsal, siyasî, ekonomik düzenlemelerden sınırlı da olsa kadınların da etkilendiği belirtilebilir. Özellikle eğitim ve hukuk alanlarında yapılan ıslahatlarla kadının batıdakinden farklı olarak daha iyi eş ve anne olması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan kadın modernleşmesi tabandan yayılan bir hareketin sonucu değildir. Basın gerek bu düzenlemeler hakkında bilgi verirken gerekse bu dönemde kadın ile ilgili yayınlar yaparak kadınların eğitilmesini destekleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. *Terakki-i Muhadderat* kadınlar için Osmanlı Devleti'nde çıkarılan ilk ilavedir ve amacı kadınların eğitimine yardımcı olmaktır. Kadın erkek eşitsizliğini sorgulamak gibi bir niyeti yoktur. Bu ilaveye gönderilen mektup ve varakalardan yola çıkarak kadınların da problemlerinin bir eşitsizlik meselesi olmadığını anlaşılmaktadır. Onlar da daha iyi eş ve anne olmanın derdindedirler.

Bu çalışmada *Terakki-i Muhadderat*'a gönderilen kadın mektup ve varakaları dört ayrı başlık altında ele alınmıştır: *Terakki-i Muhadderat*'ın yayınlanmasından duyulan memnuniyet ve ilavenin dili ve üslubu, kadınların eğitim-öğretime duyduğu ihtiyaç, kadınların edep ve adabı üzerine, mektuplar aracılığıyla kadınların dilinden haberler.

Yapılan incelemede kadınların kendileri için yayınlanan bu ilk ilaveden oldukça memnun oldukları tespit edilmiştir. Kadınlar bu ilaveyi, mevcut sosyal yapı konusundaki fikirlerini ilgililere ulaştırmak için bir araç olarak görmüşlerdir. Kadınlardan bazıları okuma yazma bilmeseler de kerimeleri aracılığıyla gazeteyi takip edeceklerini söylerken, önemli nasihatler barındıran bu ilavenin çıkarılmasında emeği geçenlere teşekkür etmişlerdir. Bazıları ise, kendi gönderecekleri yazılarla ilaveye katkıda bulunmak istediklerini belirtmişlerdir.

Kadınların *Terakki-i Muhadderat*'a, dil ve üslubunun ağırlığı nedeniyle eleştirileri de bulunmaktadır. Çok az sayıda kadın tarafından anlaşılabilen ifade edilen bu ilavenin, erkeklerce ve hatta uzunca bir süre kitabetle uğraşanların dahi anlayamayacağı açıklanmıştır. Bu konuda kadınların beklentisi ilavenin hiç olmazsa harekeli basılmasıdır. Kadınlar mektup ve varakalarında, bu ilaveyi okuyamadıkları zaman -baba ya da koca-bir erkeğe danıştıklarını da belirtmişlerdir.

Mektup ve varakalarda en çok dikkat çeken içerik, kadınların eğitim öğretime, ilim yapmaya duydukları ihtiyacı dile getirmeleridir. Kadınlar, ilim ve marifetten alınacak hazzın dünyevi diğer hazlardan daha kuvvetli olduğunu açıklamışlardır. Ayrıca ilim ile işlenen fikrin daha da yüceleceğinden, değerli olacağından bahsetmişlerdir. Böylece ev idaresinde ve çocuk bakımında daha da kendilerini geliştireceklerdir. Mektup ve varakalarda, kadınların eğitim ve öğretimden beklentilerinin memuriyet hayatına atılmak; siyasî meseleleri daha iyi takip etmek olmadığı anlaşılmaktadır. Kadınlar nasıl daha iyi eş ve anne olabilecekleri konusunda kendilerini yetiştirmek için eğitim öğretime ihtiyaç duymaktadırlar.

Kadınların eğitim ve öğretim görmelerinin sekteye uğraması da mektup ve varakalarda en çok sözü edilen konular arasındadır. Özellikle toplumun kadınların okuması konusundaki olumsuz genel kanısı, kadınları rahatsız etmektedir. Yaşı ilerlemiş kadınlar okuma yazma bilmedikleri için yaşadıkları sıkıntıları aktarmış, kendi kızlarını okutmaktan duydukları mutluluğu da ifade etmişlerdir. Kadınların da erkekler kadar okuma yazma bilmeye ihtiyacı olduğunu açıklayan kadınlar, yanlış fikirleri neticesinde kadınların okumasına müsaade etmeyen erkekleri de utandırmak istediklerinden söz etmişlerdir.

Eğitim ve öğretim meselesi ile ilgili olarak yaşanan problemler, hoca ve mektep eksikliğine de bağlanmıştır. Kız çocukları için açılan mekteplerde de Türkçe yerine Kurana öğretildiği ve yaşları biraz ilerleyince kızların evlendirildiği de bildirilmiştir. Bu bakımdan kızların-kadınların okumamasını, beceriksizliklerine bağlayanlara da teessüf edilmiştir.

Mektup ve varakalarda üzerinde durulan diğer bir konu ise, kadınların edep ve adabıdır. Özellikle zamane erkeklerinin kadınların edeplerine çok rahat dil uzattıkları

açıklanan mektuplarda, erkeklerin hayâ etmeleri, kendi zevce ve kız kardeşlerini düşünmeleri gerektiği belirtilmiştir. Sonra da erkeklerin kadınlardan daha çok ahlaksızlık ettiğine vurgu yapılmıştır. Özellikle evlilik çağına gelen erkeklerin bir kadında edepte çok servet aradığından bildirilmiş ve böyle kurulan evliliklerin uzun ömürlü olmayacağına işaret edilmiştir.

Terakki-i Muhadderat kadınların mektup ve varakalar aracılığıyla yaşadıkları bölgelerden haber ettikleri de bir ilave olmuştur. Kadınlar gerek toplumu uyarmak gerekse yetkililerden yardım istemek amacıyla, kendi yaşadıkları yerlerdeki hırsızlık, sahtekârlık, cinayet, yaralama olayları; genel kullanıma açık mekânların kullanımı ile ilgili bilgi aktarmışlardır. Böylece *Terakki-i Muhadderat*, dönemin gündelik hayatına da ayna tutmaktadır.

Mektup ve varakalarda, Tanzimat Dönemi'nde kadınlar için yapılan hukukî düzenlemelere ve kadının ekonomik hayata atılmalarına ilişkin ise bir bilgiye rastlanmamıştır.

Kaynaklar

Adile Hanım, (1285). “Adile Hanım İmzasıyla Gelen Varakadır”, *Terakki-i Muhadderat*, 28 Haziran.

Avcı, Yasemin, (2015). “Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nde ‘Otoriter Modernleşme’ ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulamalı Merkezi Dergisi OTAM*, Cilt 21, Sayı 21, s. 1-18.

Belkıs Hanım, (1285). “Belkıs Hanım İmzasıyla Gelen Varakadır”, *Terakki-i Muhadderat*, 28 Haziran.

Cin, Halil, (1979). *Eski ve Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali*, Ankara, Sevinç Matbaası.

Çağlıyan, Hale, (2002). “*Defining Ottoman Woman: The Terakki-i Muhadderat (1869-1870) as the First Woman's Journal in the Ottoman Empire*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Ankara.

Çakır, Serpil (1994). *Osmanlı Kadın Hareketleri*, İstanbul, Metis Yayınları.

Faika Hanım, (1285). “Faika Hanım İmzasıyla Gelen Varakadır”, *Terakki-i Muhadderat*, 13 Temmuz.

Hayriye Hanım, (1285). “Hayriye Hanım İmzasıyla Vürud Eden Varakadır”, *Terakki-i Muhadderat*, 13 Temmuz.

İffetli Hanım, (1285). “Mumâ-İleyh Ahmet Faris Efendi Hazretlerinin Haremi İffetli Hanım Efendi Tarafından Gelen Varakadır”, *Terakki-i Muhadderat*, 20 Temmuz.

Kandiyoti, Deniz, (1991). “*Kadın, İslâm ve Devlet: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*”, *Toplum ve Bilim*, No 53, s. 21-39.

Kurnaz, Şefika, (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Kurnaz, Şefika, (1996). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Leyla Hanım, (1285). “Sofya’da Sakin Âstâneli Leyla Hanım İmzasıyla Gelen Varakadır”, *Terakki-i Muhadderat*, 20 Temmuz.

Meriç, Cemil, (2006). *Kırk Ambar. Cilt 2*. Ankara, İletişim Yayınları.

Ortaylı, İlber, (2013). *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, Timaş Yayınları.

Terakki-i Muhadderat, (1285). “*El Cevaib* Muharriri Ahmed Faris Efendi Hazretlerinin Harim-i İsmet Tev’emeleri Hanım Efendi Tarafından Gelen Varakadır”, 13 Temmuz.

Terakki-i Muhadderat, (1285). “Bir Hanım İmzasıyla Gelen Mektup”, 5 Nisan.

Terakki-i Muhadderat, (1285). “Bir Varaka”, 16 Teşrin-i Sani.

Terakki-i Muhadderat, (1285). “Mektup”, 15 Şubat.

Terakki-i Muhadderat, (1285). “Mektup”, 15 Şubat.

Terakki-i Muhadderat, (1285). “Mukaddime”, 15 Haziran.

Terakki-i Muhadderat, (1285). “Rusya’da Zuhura Gelen Vakıa”, 22 Mart.

Terakki-i Muhadderat, (1285). “Ünye’de Mukamiye Bir Hanım Tarafından Mektup”, 6 Teşrin-i Evvel.

Terakki-i Muhadderat, (1285). “Zağra-i Atik’ten Mektup”, 29 Mart.

Terakki-i Muhadderat, (1286). “Bir Hanım İmzasıyla Gelen Varaka”, 14 Haziran.

Terakki-i Muhadderat, (1286). “Bir Hanım Tarafından Matbaamıza Gelen Mektuptur”, 20 Ağustos.

Terakki-i Muhadderat, (1286). “Buna Dair Matbaamıza Gönderilen Mektup”, 21 Mayıs.

Terakki-i Muhadderat, (1286). “Eski Zağra’dan Mektub”, 26 Nisan.

Terakki-i Muhadderat, (1286). “İşkodra’dan Mektup”, 17 Mayıs.

Ülker Hanım, (1286). “Mektup”, *Terakki-i Muhadderat*, 2 Mayıs.

Ülker Hanım, (1286). “Ülker Hanım Tarafından Mektup”, *Terakki-i Muhadderat*, 14 Haziran.

Ülker Hanım, (1286). “Ülker Hanım Tarafından Mektup”, *Terakki-i Muhadderat*, 10 Mayıs.

Ülker Hanım, (1286). “Ülker Hanım Tarafından Vürud Olan Mektup”, *Terakki-i Muhadderat*, 19 Haziran.

Yaşar, Fatma Tunç, (2007). “Osmanlı Kadınının Eğitimine Yönelik İlk Süreli Yayın: *Terakki-i Muhadderat*”, *Dem Dergi*, Yıl: 1, Sayı 3, s. 98-105.